

A magyar családnévanyag két nagy típusáról*

1. MEZŐ ANDRÁS „A magyar hivatalos helységnévadás” című munkájában így ír a helynévkincsről: „...keletkezésük alapján való csoportosítása és egymástól való elkülönítése elengedhetetlenül szükséges az önelvű névtani vizsgálatban. A nevekből ugyanis következtetéseket vonunk le, rendszerbe állítjuk őket (tipizálunk), kiderítjük a közöttük levő viszonyokat, feltárjuk életük fontosabb szakaszait, megvitatjuk őket alkotójukról és éltetőikről. Márpedig nem mindegy az, hogy ezeket a vallomásokat egy népi közösségre vagy pedig egy ismert személyre (személyek egy csoportjára) tartjuk jellemzőnek.” (MEZŐ i. m. 38.) Az idézetet nem folytatva is megállapíthatjuk, hogy hasonló a helyzet, tehát a feladat a személynevek körében. A hivatalos helységnévadást (MEZŐ ANDRÁSnak köszönhetően) jól ismerjük, a magyar családnévek körében azonban a hivatalos eljárás révén született névanyagról már hiányosabbak ismereteink.

Tanulmányomban a magyar családnévek két nagy típusát helyezem egymás mellé: a természetes módon született, közösségi eredetű magyar családnévanyagot és a hivatalos névváltoztatási eljárások révén létrejött, mesterségesen létrehozott családnéveket. A közöttük lévő kapcsolatokat, hasonlóságokat és eltéréseket, illetve ezek magyarázatát keresem. Alapvetően a hivatalossá váló magyar családnévanyagot, illetve az ezt érintő mesterséges változtatásokat vizsgálom. A csak a szóbeliségben, közösségi névhasználatban előforduló nevekre, illetve a nem hivatalos névváltoztatások kérdéskörére — a sok közös pont ellenére is — csak esetlegesen, témámmal való kapcsolatuk szempontjából térek ki. A magyar családnévanyag e két részlegének bemutatása és összehasonlítása során a hivatalos névváltoztatások mesterséges névanyagának lényegesen nagyobb figyelmet szentelek, hiszen ennek jellemzői jóval kevésbé ismertek, mint a természetes módon kialakult történeti családnévekéi. (A hivatalos családnévanyag, illetve a családnév-változtatások vizsgálata egyébként a hivatalosságban létező személynévanyag többi típusa mellett is a legérdekesebb kérdésnek tűnik. A keresztnévanyag ugyanis elemkészletében, az aszszonynevek pedig típusait tekintve korlátozottabb vizsgálati anyagot, illetve kérdéskört jelentenek.)

Az összkép felvázolására törekszem, így számszerű adatokra és a különleges esetekre kevésbé leszek módosítani. Megállapításaim alapját és példáim forrását a névtani szakirodalom mellett saját kutatásaim képezik, melynek során az utóbbi fél évszázad hivatalos családnév-változtatásait vizsgáltam. (A példák nagyobb része saját gyűjtés, de a névváltoztatások belügyminisztériumi iratanyagából vett adatok pontos forrására az egyszerűség kedvéért csak néhány, indokoltabbnak tűnő esetben hivatkozom.)

Elsősorban a magyar családnévanyag e két részlegének keletkezését kell vizsgálnom tárgyává tenni, hiszen a különbségek gyökereit — ahogyan arra MEZŐ idézett könyve

* A Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2002. május 14-én elhangzott előadás bővített változata.

is utal — itt találhatjuk meg. A továbbiakban az ennek megfelelő kérdéseket igyekszem feltenni és megválaszolni.

2. Mindenekelőtt a névkeletkezés és a névhasználat legfontosabb vonásait kell szemügyre vennünk.

Mint ismeretes, a történeti magyar családnévanyag egy teljesen új, megkülönböztető szerepű névelemből, annak öröklődővé válásával alakult ki; e folyamat kezdetét az ómagyar kor utolsó harmadára tehetjük. Így a már meglévő személynévrendszer mellé egy újabb névrendszer jött létre; lényegében természetes módon. Ezzel szemben a névváltoztatással született családnévállomány jóval későbbi korszakokban és mesterséges úton (egy korabeli megfogalmazás szerint: egy „új nyelvújítás” során; TRÓCSÁNYI GYÖRGY: Társtud. 1933: 267) született. Nem újabb elemként jelentkezik, hanem a már hasonló szerepben létező személynévelem helyébe lép, az adott esetekben azt váltja fel. A természetes név közösségi eredetű, a mesterséges családnév viszont egy egyén tudatos alkotásaként jön létre.

A felvilágosodás korában a közösségi eredetű és használatú családnevek hivatalosan rögzített, névélettani szempontból elvileg változhatatlan nevekké váltak. Ezt az aktust az egykori Habsburg birodalom területén II. József 1787-ben kibocsátott s 1788. január 1-jével életbe lépett névrendeletéhez szokás kötni. A rendelet a birodalomban élő zsidóság számára is kötelezővé tette a kételemű nevek viselését, az érintett népesség (főleg kevésbé polgárosult részlegeinek) integrálását tűzve ki céljául. A Galícia területén szokásban volt névváltoztatást valójában már Mária Terézia is megtiltotta, fiának 1783. évi, cigányokról szóló rendelete pedig ezen kisebbség számára rendelte el a névváltoztatások megszüntetését és a szülői név viselését. A görögkeleti vallású lakosok apai nevéből származó második névelemet majd Ferenc császár alatt (1815-ben, illetve 1817-ben) nyilvánítják öröklődőnek, ezzel teljesítve ki a hivatalosan szabályozott, állandósított családnévhasználatot. (A hivatalos névhasználat és a névváltoztatások történetéről részletesebben I. KARÁDY VIKTOR—KOZMA ISTVÁN, *Név és nemzet*. Bp., 2002.; a cigány névváltoztatásokról I. ZSUPOS ZOLTÁN: *NévtÉrt.* 1993: 335—6; a XX. század fontosabb rendeleteit együttesen I. KOZMA: *Száz.* 1997: 430—6, a 2002. december 15-étől érvényes szabályozást pedig I. Magyar Közlöny 2002/144: 7978—85.)

1787-ben II. József még kategorikusan megtiltja a személynév változtatását. 1814-ben I. Ferenc ezt lehetővé teszi, de hivatalos eljáráshoz köti. Ez az engedélyezési eljárás ténylegesen korlátozhatja is a folyamatot: kinek, hányszor és milyen okból teszi lehetővé — illetve: akadályozza meg — nevének megváltoztatását, továbbá: milyen név felvételét engedélyezi. Az utóbbi kérdésben majd a szakmai és a műkedvelő nyelvművelés is többé-kevésbé igyekszik állást foglalni — s ez a tény már önmagában is jelzi, hogy a névváltoztatások révén születő új családnevek sokban és gyakran igen látványosan eltérnek a hagyományos névanyag elemeitől. (Ezt azért is érdemes kiemelni, mert az itt tárgyalt kérdések egy részével szinte csak a nyelvművelő irodalom foglalkozott. A név választhatóságának szempontjairól, a nyelvművelés és a családnév-változtatások viszonyáról részletesebben I. FARKAS: *Grétsy-Eml.* 159—63.)

A mesterséges módon ekkoriban vagy ezután létrehozott nevek eleve hivatalos és kevésbé változtatható névként születtek meg, s általában közösségi használatú névvé is váltak. (A fogalmak pontos használatára I. MEZŐ i. m. 38—42.) A családnevek életét alapesetben a szóbeliség és az írásbeliség egyaránt szentesíti és biztosítja, bár nem ritka az a helyzet sem, melyben egyazon személyt az élő közösség és a hivatalos írásbeliség különböző néven ismer, tart számon. (Ez a helyzet egyébként érthető módon sokszor indítéka is lehet egy névváltoztatási kérelemnek.) A névhasználat síkján mindenestre a mes-

terséges módon keletkezett név a továbbiakban a természetes módon született nevekhez hasonlóan élhet tovább, még ha azok fejlődési útját (egyéni megkülönböztető attribútum → vezetéknév → öröklött családnév: J. SOLTÉSZ, Tnév. 53) nem is járta végig.

Amikor a családnévet már öröklik a további generációk, tulajdonképpen automatikus névátvitel történik. Ekkor pedig ebből a szempontból már nincs különbség a természetes és a mesterséges módon született családnevek között. Családnévét készen kapja az egyén, nem maga választja, általában még csak nem is a szülei vagy a tágabb közösség (ennek lehetősége ritkán, minősített helyzetekben áll csak elő; I. BÍRÓ ÁGNES—UGRÓCZKY MÁRIA, Új magyar utónévkönyv. Bp., 1997. 30—1). Éppen ennek az automatizmusnak, azaz a családnévviselés törvényileg meghatározott szabályainak megfelelően állhatnak elő azok a helyzetek, hogy valaki neki nem tetsző, nem megfelelő nevet visel, s ezért elhatározza, hogy megváltoztatja, azaz: lecseréli azt.

3. Az egyes családnevek keletkezésének ideje lényegesen eltér a természetes módon és a névváltoztatások révén született névanyag esetében; így egyébként a különböző nevek életútja is eltérő hosszúságú lehet. Legelsőként felteendő kérdésünk tehát: Mikor keletkeztek?

A magyar családnévrendszer zömében a XIV—XVI. század folyamán alakult ki, illetve szilárdult meg. A további csaknem két évszázad során elemei még változékonyak, a tömeges változások azonban már a középmagyar kor folyamán sem voltak lehetségesek (bár a népmozgalmak még elősegíthették a családnevek változásait: I. HAJDÚ MIHÁLY, A középmagyar kor személynévtörténete. Akadémiai doktori ért., 1994. 2: 463). A családnevek ekkoriban elsősorban spontán módon, az élet természetes velejárójaként változtak. Oka és módja lehetett ennek egy újabb névadó vonás előtérbe kerülése (több típusát és példáját I. pl. HAJDÚ, A középm. kor... 1: 81—99) vagy a spontán névmagyarosodás (újmagyar [!] kori példáit I. FÜLÖP LÁSZLÓ: NévtÉrt. 1985: 47—53). Ezek mellett azonban tudatos és mesterséges névváltoztatások is előfordulhattak: a nemesség a birtokjogokra való tekintettel hivatalos úton (I. alább), a szökött jobbágyok pedig régi nevüket elhallgatva, nyomtalan eltűnésük érdekében éltek ezzel (SZABÓ T., Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970. 269—83). Sajátos módon még névmágiás alapú családnév-változtatásra is akad példánk (BELLON TIBOR: MNyTK. 209. sz. 52—8).

A kialakult magyar családnévrendszer elemeihez képest a hivatalos eljárás keretében felvett nevek jórészt lényegesen későbbiek. Első ismert példajaként egy magyar gróf 1709. évi névváltoztatási esetét említhetjük (MIKESY: NévtVizsg. 174). Mindenki számára 1814-től vált újra lehetségessé, de egyúttal hivatalos eljáráshoz kötötté is a névváltoztatás. Tömegesebbé először az 1848—49-es szabadságharc alatt lett, a névmagyarosítások (a névváltoztatásoknak az utóbbi időkig domináns típusának) igazi fénykorát azonban csak 1881-től számíthatjuk (részletesebben I. KARÁDY—KOZMA i. m. 49—64).

A névváltoztatók saját maguk számára választott új családneveinek születésében e g é s z e n m á s gondolkodásbeli (pl. névízlés), belső és külső nyelvtörténeti t é n y e z ő k (pl. felhasználható nyelvi anyag, politikai kérdések) játszottak szerepet, mint a korábbi évszázadokban keletkezett s közösségi eredetű családnevek létrejöttében. Ezeknek a tényezőknek a hatása a családnév-változtatások története során jól nyomon követhető, szerepük meghatározó lehetett az új családnevek megválasztásában. A névváltoztatással felvett családnevek is nyelvtörténeti képződmények, csak vizsgálatuk módszerei és eredményei egészen más korra és egészen más elnevezési módokra, társadalmi csoportokra és egyénekre vonatkoztathatók, mint a korábbi, történeti névállomány esetében. S ne felejtjük el: ezek életét már a hivatalosság biztosította, amely elvileg nem engedte meg — ponto-

sabban, mint számos adat igazolja: kevésbé tette lehetővé — ezek további, rendszerint spontán módosulásait.

A névanyag keletkezésének kora a családnév írásmódjában is tükröződhet. A hagyományos írásmód a régi családnevekben — eltekintve itt az azokat érintő, rendszerint nem meghatározott szándékkal történő módosulásoktól, elírásoktól — megőrződni látszik. A magyar tulajdonnevek körében azonban ez kivételes dolog: a nevek általában idomulnak saját koruk helyesírásához. A kortárs írásgyakorlathoz igazodik természetesen a keresztnévek írásmódja — hiszen ez mindig egy, nyelvtörténeti mércével mérve rövid időtartamot átfogó személyhez kötődik — s természetesen hasonló a helyzet az akár generációkon át öröklődő, de jellegzetesen a szóbeliség által örökített ragadványnevek esetében is. Az etimológiailag átlátszó helynevek közszói eredetű elemeinek helyesírását több esetben modernizálták (kiváltva ezzel például J. SOLTÉSZ KATALIN kritikáját, aki szerint ezeket „éppúgy megilleti a hagyományos névírás mód kiváltsága, mind az y-os, th-s nevű családokat”: MNyTK. 183. sz. 18). S hogy a régies, nemesinek tartott írásmód modernizálásának a családnevekhez még közelebbi példáját is említsük: a két háború közötti „úri” Magyarországon a nemesi előnevek írásmódját is úgy szabályozták, hogy a kérdéses kiejtésű és már nem használatos betűt vagy betűösszetételeket tartalmazó formákat mellőzni kell (BORSA IVÁN: NévtÉrt. 1981: 4). Az embereknek öröklött családnévükhöz fűződő érzelmi szálait azonban sosem igyekeztek megbontani hasonló rendelkezéssel. (Minden visszhang nélkül maradt például egy magánszemély javaslata, melyet 1948-ban küldött a Belügyminisztériumnak: „A Horthy-korszakban sok vitéz és protekciós kapott régi írású, úgynevezett nemesi magyar nevet. Ezeket rendeletileg kötelezni kellene, hogy rendes írásmóddal használják. Egyébként időszerű lenne, hogy minden nevet a most érvényes betűkkel kelljen írni.” 115.883/1948 Bm. It.)

A névváltoztatások szabályozása ugyanekkor korlátozza a régies írásmódú nevek felvételét. (Elsősorban az egykor igencsak divatozó névbeli előkelősködés visszaszorítása miatt — amint azt első átfogó névváltoztatási rendeletünk is jelzi azzal, ahogyan az arra érdemesnek, kivételezettnek tekintendő személyek körét valóban meghatározta: 11. bek.; I. KOZMA: i. h. 433). Tehát a mesterségesen létrehozott nevek írásmódja is születésük korának viszonyait tükrözi. Ezt a helyesírási elvet alapvetően pártolja a nyelvvelés is — míg a név alapjául szolgáló nyelvi anyag tekintetében éppen a történeti névanyagot tekintik követendőnek. A különbség érdekes, de — már csak gyakorlati szempontok, a célszerűség miatt is — általánosságban indokoltnak tekinthetjük. (A kérdéshez l. még FARKAS: Grétsy-Eml. 160—1.)

4. Alapvető különbséget találunk a két névanyag esetében az egykori elnevezettek és az elnevezettek, illetve ezek viszonya szempontjából. Második kérdésünk tehát: ki és kinek adja a nevet?

A történetileg kialakult magyar családnévanyag esetében a nevet a közösség adja, a családnév-változtatások során azonban egy egyén (gyakorta egy szűkebb kör véleménye alapján) választja. Az elnevezettek köre az előbbi esetben a közösség minden tagja (hiszen mindenkinek van családneve), névváltoztatással azonban csak a társadalom egyes tagjai jutnak a továbbiakban használatos (új) családnévhez. (Ezzel nem áll ellentétben az, hogy némely kérvényező névváltoztatásával éppen szóbeli, megszokott közösségi nevet kívánja hivatalos használatba venni. Ekkor a névváltoztatás révén ugyanis az egyén „szentesíti” a szóbeli névhasználatot, hivatalos névként „újraalkotja” a közösségi eredetű nevet. Tehát itt is az egyén dönt, ő választ új családnévet — akkor is, ha történetesen közösségi eredetű nevet.) Komoly becslések szerint a hazai családnév-változtatások teljes története körülbelül 300 ezer megvalósult esetet foglal magába, mely a maga korában

mintegy másfélszer-kétszer ennyi egyénre terjedt ki (KOZMA i. h. 428; hasonló becslések szerepelnek későbbi tanulmányaiban is). Azt viszont még kevésbé lehetséges megbecsülni, hogy az így keletkezett nevek napjaink magyarországi családnévanyagában milyen arányt képviselnek. Az ebből a számarányból sejthetőnél mindenestre kevesebbet (a világháborúkat követő területvesztések következtében az érintett népesség számottevő hányada nem magyar állampolgárságú, ugyanaz a személy kivételesen többször is változtatott nevet stb.).

Ha különféle okokból csak a társadalom bizonyos tagjai választanak új családnevet, akkor az azt is jelenti, hogy a névváltoztató népesség összetétele, jellemzői etnikai, demográfiai, szociológiai, sőt, társadalomtörténeti szempontok szerint is vizsgálatra érdemesek. E megközelítések gyümölcsöző voltát igen jól példázza a KARÁDY—KOZMA szerzőpáros nemrégiben megjelent „Név és nemzet” című, a névmagyarosítások politikai és társadalomtörténeti hátterét feltáró kötete. E szempontok részletesebb taglalására (pl. az egyes keresztény felekezetekhez való tartozás is hogyan függ össze a névmagyarosítási kedvvel és hajlandósággal) már csak ezért sem szándékozom kitérni.

De visszatérve magára a névadás aktusára: a történeti magyar családnévanyag keletkezésekor a közösség ad nevet egyik tagjának, az egyénnek; a családnév-változtatások során azonban nemcsak hogy egyén ad nevet az egyénnek (ahogyan az a keresztnévadásban is általános), hanem éppen hogy saját magának (és legközelebb hozzátartozóinak) adhat új nevet. A családnév-változtatások esetében tehát az elnevezők megegyeznek az elnevezettekkel. Későbbiekben használandó új nevét mindenki saját magának választja — azaz mindenképpen egy megfelelő, „előnyös” nevet igyekszik szerezni (erre bővebben a névadás indokainak tárgyalása során térek ki).

5. Mielőtt rátérnénk a névadás indokainak és a nevek motiváltságának kérdésére, szükséges röviden kitérni a magyar családnév információs és asszociációs értékek bemutatására. Azaz: mit közöl, mit idéz fel bennünk a név?

A) Adott nyelvi közegben, társadalomban, kultúrkörben járatos személyek számára „van bizonyos információ tartalom a *Kovács István* névnek is: elárulja, hogy viselője magyar férfi, egy *Kovács* nevű apának a fia, s valamelyik őse kovácsmesterséget folytatott (a házasságon kívüli születés, örökbefogadás, névváltoztatás eseteit kivéve)” (J. SOLTÉSZ, Tnév. 26; a magyar családnév [látszólagos] információtartalmáról részletesebben l. FARKAS: Keszler-Eml. 29—32).

Ez a történetileg indokolt tájékoztató tartalom a nevet örökítő nemzedékek élete vagy a mindennapi élet eseményei következtében „természetes módon” is félreérthetővé válhat. Ezt eredményezi az öröklött családnév lecserélése is, amellyel együtt ez a tartalom egy csapásra elvész, s helyébe az új családnév által sugallt (látszólagos) információ-tartalom lép. Így törölheti el az új név felvétele a névmagyarosítások során az allogen származás, eredet, kisebbségi kötődés emlékét vagy látszatát is. Ez ugyanis a családnév tájékoztató tartalmának nem feltétlenül pontos, de lényeges eleme. (Erre figyelmeztet többek között a névmagyarosító mozgalom története és azok a népiségtörténeti kutatások is, melyek a családnevek nyelvi karakterére alapoznak.) Az öröklött név olykor pusztán egy olyan, jogi algoritmus szerint megállapított, második, megkülönböztető névelemként működik, mely nem ad valós (vagy a névváltoztató értelmezése szerint megfelelő) tájékoztatást az illető személy családi kötődéseiről sem (házasságon kívüli születés, nevelőszülők, házastársi viszony stb.). Ezt a helyzetet gyakorta szintén a névváltoztatás változtathatja, szüntetheti meg. Az allogen kötődés és a családi kapcsolatok jelzése a családnév-változtatások történetének két legfontosabb tényezője volt. (A hivatalos iratanyag tanulmányozása alapján egyébként megállapítható, hogy a névmagyarosítások nagy korszakának

lezárulta után, napjainkban a családnév-változtatások fele valamilyen családi okra vezethető vissza.)

Témánk szempontjából érdemes megjegyezni azt is, hogy míg a névmagyarosítások teljesen új, továbbá a személy rokonsági körében elő nem forduló magyar neveket is nagy mennyiségben állítottak elő, addig a családi okokból történő változtatások lényegében csakis a már létező (s idegen eredetű családneveket is magába foglaló) családnévanyagból merítettek (leggyakrabban az anya, nevelőapa, testvér, házastárs nevének felvételével). Utóbbiak nem okoznak tehát változást a már létező névrendszerben, csak egyes elemeinek előfordulási arányában, abban is inkább csak „véletlenszerűen” (bár egy-egy patinás családnév ilyen jellegű átörökítésére nagyobb az esély, mint egy kevésbé jóhangzású név esetében).

A természetes és a mesterséges módon született családnevek információtartalma között tehát ismét az a lényeges különbség, hogy különböző időkre és névadási módokra érvényesek — helyesen pedig csakis ennek tudatában és ismeretében, azaz eltérő módon értelmezhetők.

B) A tulajdonnevekhez adott nyelvi körben sokféle módon kapcsolódhatnak különböző asszociációk. Ezek összességét a *n é v k o n n o t á c i ó j á n a k* nevezzük; ez határozza meg a névhangulatot, s elválaszthatatlan a név esztétikai értékelésétől, a névizléstől (vö. J. SOLTÉSZ, Tnév. 29—31). A hagyományos magyar családnévanyag és a családnév-változtatások során keletkezett névállomány elemeinek egyaránt megvan a maga konnotációs tartalma. Ennek alábbi típusait és példáit jobbra a névváltoztatási eljárások során elhagyott és felvett családnevek anyagából merítem. Egy részük az információtartalom azon elemeihez kapcsolódik, melyek az imént kiemelt tényezőhöz: az emberek bizonyos csoportjához való tartozásra utalnak. Említsük meg itt elsősorban a bizonyos társadalmi csoporthoz való tartozást sejtető, bár gyakran csaloéka utalások szerepét: pozitív oldalról például az előkelőnek számító kettős vagy régies írásmódú (különösen pedig az ipszilonos) neveket, negatív oldalról pedig a zsidós vagy cigányos hangzásúakat.

A konnotációk egy része a hasonló nevet viselők révén kötődik a névhez, mint például az egyre több esetben megváltoztatni kívánt *Kolompár* és *Orsós*, évtizedekkel ez előtt pedig a *Rajk* esetében. (Az utóbbi példa annyiból is tanulságos, hogy Rajk László neve előbb kifejezetten népszerű, majd éppenhogy megváltoztatni kívánt névvé vált: KARÁDY—KOZMA i. m. 347—8.) A konnotációk többi típusa nyelvi síkon kapcsolódik a családnévhez. Olykor írásképehez — a régies írásmódú nevek esetében (pl. *Deseő*, *Faragho*, *Vargyassy*: a két háború közötti katonai elit körében történt névváltoztatások eredményeként l. HAJDÚ: NévtÉrt. 1994: 9). Más esetekben a név pusztán hangzása határozza meg a konnotációt: a hangszimbólum vagy a név idegenes, tehát szokatlan hangzása révén (pl. *Babonyák*, *Fityka*, *Gugyerák*: HAJDÚ, Magyar tulajdonnevek. Bp., 1994. 12; a nyelvtörténetben egyébként még arra is akad példa, hogy egy személynév hangzásából magyarázható köznévi jelentést nyer: A. MOLNÁR FERENC, Siserahad: Nyr. 1970: 239—41). A konnotáció még gyakrabban a névnek a szókincs elemeivel valamilyen módon összecsengő voltahoz fűződik — homonímia, poliszémia vagy paronímia következményeként; például a *Mérges*, *Tolvaj*; *Bugyi*, *Buzi*, magyar nyelvi közegben pedig a *Hugyec* vagy a *Lófink*; az utóbbiból magyarosított *Lovász* pedig a németes ejtés esetében (LADÓ: Nyelvünk világa. Bp., 1978. 169; SOLYMÁR IMRE: MNyTK. 209. sz. 67—8). A köznyelv megfelelő elemeitől való eltérésük miatt kaphatnak sajátos értéket a *Füsüs* vagy *Köröszös*-féle nevek (mint azt e neveknek az utóbbi évtizedekben történt megváltoztatása jól jelzi).

A meglévő magyar családnévanyag elemeit szándékától függetlenül kapja a névviselő, ezek körében tehát a negatív, mindennapi kellemetlenségeket okozó konnotációk

könnyen előfordulhatnak. (Egy lehetséges, jelentéstani szempontú csoportosítását l. ANDREW M. VERNER: *Slavic Review* 1994: 1052—4). Ilyeneket tudatos egyéni választás, azaz a névváltoztatások esetében nyilvánvalóan igyekeznek elkerülni a leendő névvisezők — s nemcsak a kifejezetten névszépítő szándékú, illetve kellemetlen konnotációkat megszüntetni kívánó esetekben (erről l. MIKESY: *MNy.* 1963: 216—21). A névadás okainak és a név motiváltságának rendszerében egyaránt fontos szereppel bír a családnevek lehetséges konnotációja. E két terület bemutatására az itt következőkben térek rá.

6. A hagyományos és a névváltoztatással született magyar családnévanyag keletkezéséhez eltérő okok vezettek. Eltérők az (újra)elnevezés indokai és azok a tényezők is, amelyek az egyes családnevek létrejöttének aktualitását magyarázzák. Következő kérdésünk tehát: Miért?

A második, megkülönböztető névelem kialakulását történelmi szükségszerűségnek tekinthetjük, mely a modern korra a világ szinte minden országában — több esetben is állami intézkedések révén — életre hívta az öröklődő családnevek rendszerét. A kételemű személynévrendszer, illetve a családnevek kialakulásában általánosságban a történelmi-társadalmi viszonyok változásának hatását, kiemelten pedig a terjedő hivatalosság — az adófizetés, a közigazgatás, a jogi szempontok — igényeit láthatjuk. Ebből adódik ugyanis a személyek megbízható identifikálásának (azaz egyértelmű azonosításának, a többiekétől való megkülönböztetésének) az igénye.

A névváltoztatásoknak is lehet hasonló a célja. A Magyarországon, illetve az adott közösségben gyakori vagy egy szóban forgó munkaterületen (pl. közszereplést jelentő pályán) ismétlődő családnevek zavaró névazonosságot hozhatnak létre, mely a másoktól való megkülönböztetést nehezíti meg. Egyes személyek esetében a hivatalos és a szóbeli név eltérése akadályozhatja az illető azonosítását. Hogy ezt a helyzetet az illető maga okozta-e egyénileg felvett nevével (művésznév, álnév, sportnév), vagy a közösség adta a szóbeli nevet (ragadványnév), ebből a szempontból teljesen közömbös. Érdemes utalni itt azokra az esetekre is, melyekben egy szokatlan családnév betölti azonosító szerepét, csak túl nehézkesen — mert nehéz vagy hosszadalmas kiejteni, leírni, megjegyezni. Hasonló helyzeteket a hivatalos névhasználaton kívül meg lehet, lehetett oldani, például a ragadványnevek használatával, illetve a spontán névváltozások (melynek jellemző altípusa a már említett spontán névmagyarosodás) révén. A hivatalos névhasználat korában azonban — amikor a családnév átörökítését és viselését jogi szabályok határozzák meg — a hivatalosság számára elfogadható nevet csak hivatalos eljárás teremthet. Erre pedig szükség lehet, hiszen a tulajdonnév legalapvetőbb funkciója éppen az identifikáció biztosítása.

A névváltoztatások során azonban — az eddig elmondottakkal ellentétben — az új családnév jobbára nem a tulajdonnév legfontosabb, identifikációs szerepével kapcsolatos problémákat hivatott rendezni. Ezt a szerepet többnyire elődje is betölti; sőt, a mások által ismert, használt név megváltozása inkább maga nehezítheti vagy akadályozhatja meg — ha csak átmenetileg is — az illető személy azonosítását. Másképp fogalmazva: olyanfajta objektív kényszer, szükség nem áll fenn, mint egykoron, az addig nem volt családnév használatba vétele esetén lehetett. Az újfajta identifikációs nehézségek létrejöttét a névváltoztatások hivatalos szabályozása egyébként korlátozni igyekszik: ezt a célt (is) szolgálták a gyakori nevek felvételét akadályozó s a kifejezetten névjogi jellegű korlátozások.

A családnév-változtatási szándékok (a szakirodalom és saját vizsgálataim alapján) a következő nagy típusokba sorolhatók: a magyarsághoz tartozás kifejezése, illetve allogén származás elvetése; családi okok; névazonosság megszüntetése; egyszerűbben használható név felvétele; nyelvi alapú, zavaró konnotáció megszüntetése; névszépítés; szóbeli

névhasználat hivatalosítása. (A gyakorlatban ezek természetesen nem mindig különülnek így el egymástól; némely eset több típusba is besorolható, s például egy „magyaros hangzású név” felvételének szándékát feltüntető kérvényt sem nem tudunk egyértelműen a fentebbi kategóriák valamelyikébe beilleszteni. Ez azonban itt sem feltétlenül a rendszert hitelteleníti, csak a bizonytalanságokra hívja fel a figyelmet.) Az itt említett szándékokon túl viszont megfogalmazható az általános elv is: a névváltoztatási eljárással felvett új név alapvetően arra hivatott, hogy valamilyen (akár több) szempont szerint előnyösebb legyen viselője számára, mint bizonyos szempont (vagy szempontok) miatt előnytelenebb elődje. Egy név különböző vonatkozások előtérbe kerülésével, sokféle okból s egyénenként akár különböző módon válhat többé vagy kevésbé előnyössé viselője számára. Például egy *Rigó* családnév az egyik kérvényező számára levetendő névvé válik, mert csúfolják vele — a másik pedig ezzel egyidejűleg, mint nevelőapja nevét, éppen hogy felvenni kívánja (676/1986 és 580/1986 Bm. It.). Egy név előnyösebb volta egyrészt külső körülményektől (korszak, társadalmi réteg stb.) függ, s szubjektív tényezőkön is múlik; másrészt azonban önmagában is relatív fogalom, sokszor csakis a régi és az új név egymáshoz való viszonyában értékelhető. Így például egy *Krcsik* névhez képest a még mindig mássalhangzó-torlódásos *Krecksik* vagy a magyarban nem használatos betűt tartalmazó *Gräff* névhez képest a *Gräff* is előnyösebb lehet (a példákat az utóbbi években engedélyezett névváltoztatások kínálják: 427/1997 és 350/1997 Bm. It.).

A névváltoztatások háttérében álló, nyelven kívüli szándék a nyelvi síkon, az adott név megváltoztatásával — módosítása vagy az adott jelölő funkcióban egy másik névvel való felcserélése révén — valósítható meg. Azaz: a név előnyösebb vagy kevésbé előnyös voltának magyarázatát — tehát a családnév-változtatások általános indítékát — magából a családnévből kiindulva is kutathatjuk. Nagy figyelmet érdemel az ezen indítékok mögött álló, gyakorta azokat életre hívó történelmi-társadalmi háttér is — erre azonban itt nem térhetek ki (legalaposabban viszont l. KARÁDY—KOZMA már többször hivatkozott könyvében).

7. A természetes és a mesterséges módon keletkezett családnevek között lényeges különbség mutatkozik a jelölő és a jelölt közötti viszony, azaz a z e l n e v e z é s a l a p j a (más szóval: m o t i v á c i ó j a) szempontjából is. Az elnevezés indokaihoz szorosan kapcsolódó újabb kérdésünk tehát: Hogyan választják a nevet?

A) A magyar családnevek természetes keletkezésekor a névviselőhöz kapcsolódó objektív vagy szubjektív jellemzők köre alapján, a jelölt valamely jegyének tükröztetésével, továbbá a közösség névadó szerepe révén szükségszerűen motívált név keletkezik. Az elnevezésnek reális alapja van, az így keletkezett név „többnyire információt, leírást is tartalmaz” (J. SOLTÉSZ, Tnév. 53). A természetes névanyagot ez alapvetően meghatározza, ezért családneveink egyik lehetséges és közismert rendszerezési szempontját is a névadás alapja jelenti. Igaz, hogy „a név keletkezésének okait csak in statu nascendi lehet kétségtelenül megállapítani (bár még akkor is lehetnek ellentmondó magyarázatok)” (HAJDÚ, A középm. kor... 2: 2); ez azonban inkább csak az egyes családnevek konkrét besorolását teszi bizonytalanná, s nem magának a rendszernek a helyességét kérdőjelezi meg. Közösségi eredetű családneveink a névadás alapja szempontjából (HAJDÚ MIHÁLY rendszerezése szerint) a következő kategóriákba oszthatók:ős, rokon vagy nemzetség nevérol; egykor volt lakóhelyről vagy származási helyről; valakik közé tartozásból, velük való kapcsolatrol, hozzájuk való hasonlóság miatt; az előd méltósága, tisztsége, vagyoni állapota szerint; családi állapot, életkor alapján; foglalkozásról; külső—belső tulajdonságról; szavajárásból eredeztethetők; esemény alapján válhattak csa-

ládnevvé; ismeretlen indítékú vagy több lehetőséget is magukban rejtő nevek (A közép-m. kor... 1: 126—7).

Az itt elmondottak a keletkezés idejére s az első névviselő személyére érvényes információkat tartalmaznak. A leszármazottakra ez a leíró jelleg jobbra csak akkor érvényes, ha történetesen öröklődik az apai foglalkozás, a hajsztin stb. — ők már névátvitel révén kapják ezt a nevet. Ennek során az eredeti motiváció is könnyen elhalványodhat és feledésbe mehet. A név azonban nem válik önkényessé, csak másféle motiváció jellemzi: öröklődésének törvényileg is meghatározott szabályai vannak (I. J. SOLTÉSZ, Tnév. 25).

B) A mesterséges módon — köztük a névváltoztatással — születő nevek lehetséges motivációs köre jellegében más, mint a természetes módon született neveké; jóval tágabb is. Ezek a nevek nem közösségi, hanem egyéni, tudatos és szubjektív választás eredményei, mely nem feltétlenül igazodik a jelölt valós jellemzőihez. „Egy *Rosenzweig*-nak semmi köze a rózsához, se egy magyarosított *Kendé*-nek az ősmagyar törzsszövetség fejéhez” (J. SOLTÉSZ, Tnév. 53). A magyar családnévanyag két részlegében ugyanazok a családnévek különböző motivációk alapján jöhetnek létre. Az egyik esetében a név régi társadalomtörténeti tanulságokat hordoz, a másikéban viszont sokkal inkább az újmagyar kori névzslésről árulkodik. A névváltoztatással előállított nevek kiválasztásában az egyén ízlésén túl befolyásoló szereppel bír az adott korszak (pl. romantikus nevek, mint az 1848—49-es évek névmagyarosításaiban: *Bérczváry*, *Hadhalmy*, *Hőskelety*, *Koszorúfy*, *Szenethegyi*, *Szépligethy* stb.: [SZENTIVÁNYI MÁRTON,] Századunk névváltoztatásai. Bp., 1895. 15—22) és a társadalmi réteg (pl. a zsidók egykor legjellemzőbb névválasztásaiban az egyszerű, kevésbé feltűnő nevek: *Kertész*, *Szántó*; *Fehér*, *Nagy*; *Székely*; *Fodor*; *Gerő*; *Ligeti* stb.: FORGÁCS KRISZTINA, Zsidó névmagyarosítás. Doktori ért., 1990. 33—4). Éppen ezt a változékony névzslést tárják fel egyébként a névváltoztatások legjellemzőbb vizsgálati típusai: új nevek rendszere, jellege, gyakorisága, viszonya a régi családnévvvel, az időbeliség és társadalmi hovatartozás szempontja).

Az új családnév megalkotásában a névzslésen túl azonban vannak egyéb tényezők is, melyek egyáltalán nem vagy legalábbis ilyen széles körben, illetve ilyen erőteljesen nem található meg a természetes névalakulás folyamatában: a rendszerbe illesztés igénye s a névválasztás hivatalos kötöttségei; a névváltoztató személyének, környezetének s főleg korábbi nevének a szerepe; valamint a szubjektív (s gyakran társadalmi méretekben is tapasztalható) hatások, azaz a fentebb már tárgyalt névzslés kérdései. Ezek révén kell és lehet elérni a névváltoztatásokkal azt az alapvető célt, hogy a kérvényező új s valamilyen szempontból „előnyösebb” nevet szerezhessen a maga (és családja) számára. A névválasztást az egyes esetekben ténylegesen befolyásoló szempontok gyakorta ugyan nem állapíthatók meg teljes bizonyossággal, mindez azonban itt sem akadályozza meg azt, hogy a motivációs tényezők általános rendszerét felvázolhassuk.

A névadás során nem pusztán a nyelvi gazdaságosság szempontja miatt nem szokás teljesen új hangsort létrehozni; minden frissen születő, de még inkább a mesterségesen létrehozott tulajdonnevek esetében alapvető motivációt jelent a rendszerbe illesztés, a meglévő mintákhoz igazodás igénye (vö. HOFFMANN, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993. 26, 43). A névváltoztatás tudatos névalkotó tevékenysége eleve és kifejezetten családnévet kíván létrehozni, tehát — hasonlóan egyébként az álnevek nagyobb részéhez (vö. J. SOLTÉSZ, Tnév. 65) — hangsúlyozottan igazodik a már meglévő névrendszerhez, igyekszik a maga módján követni annak mintáit. A mintaként adott nyelvi és névrendszer természetes és kézenfekvő módon az, amelyet a személyt körülvevő tágabb közösség használ (vö. a spontán névmagyarosítások eseteivel). Magyarországon gyakorlati okokból, a mindennapi használatban is általában előnyösebbnek bizonyulhat a magyar anyagból választott név egy idegen hangzású névhez képest: köny-

nyebb kiejteni, leírni, megjegyezni (ismét névváltoztatási kérvényekből idézhető szempontok); s magyar nyelvi környezetben általában szebbnek is érzik az emberek. (Ez egyébként arra is figyelmeztet minket, hogy a névmagyarosítások nem csupán politikai és társadalomtörténeti okokkal magyarázhatók!) A hivatalos szabályozás is alapvetően és régóta — a minősített esetek kivételével — a magyaros hangzású nevek felvételét engedélyezi. (Ennek az elvnek a megőrzése napjainkig, a szocializmus évtizedein keresztül ugyancsak azt jelzi, hogy a választandó név magyarságát nemcsak politikai indokok tehetik kívánatossá.) A névváltoztatások során egyértelműen idegen hangzású nevek felvételére általában csak akkor kerül sor, ha a névváltoztatás jól meghatározható okból kifejezetten arra a bizonyos családnévre (pl. nevelőszülő, anya neve, egykor megváltoztatott családnév) történik.

A hivatalos rendeletekben lefektetett szabályok, a névválasztást érintő megszorítások jelentős részben a rendszerbe illeszkedés természetes igényét fogalmazzák meg hivatalos elvárásként, a közérdekre való tekintettel. Korlátozásaik általánosságban a jelenlegi viszonyokhoz való alkalmazkodás szempontjait hangsúlyozzák, elsősorban gyakorlati szempontok alapján. Jelenleg: „A magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett név, történelmi név, régies írásmóddal írott családi név felvételét — különös méltánylást érdemlő körülmények kivételével — nem lehet engedélyezni” (Magyar Közlöny 2002/144. i. h.). Az 1933. és 1955. évi szabályozások szerint — azaz a legutóbbi időkig — a kettős és a gyakori családnevek felvételét is korlátozták még, megegyezően egyébként az ezeket megelőzően már lényegében kialakult gyakorlattal: I. KOZMA i. h. 433, 435).

A fennálló névrendszerhez való igazodás révén — s egyúttal a hivatalos szabályok figyelembevételével — a névváltoztatások során is azon nagy névtípusok jönnek létre, amelyek a hagyományos magyar családnévanyagban megtalálhatók. A magyar névrendszer hatását, szerepét jelzik azok az esetek is, melyekben az eredeti idegen név alapján, de nem pontos fordítással hozzák létre az új nevet, hogy az belesimulhasson a meglévő magyar családnévanyagba: például *Fried* > *Békés*, *Kleinhaus* > *Kisházi* — a magyarban idegenül hangzó **Béke* és **Kisház* helyett. A névmagyarosítások történetében — főleg annak korábbi évtizedeiben — persze sokszor kifogásolt ellenpéldákat is szép számmal találhatunk. Ezek — gyakorta a névfordításból eredően — a történeti magyar névanyag szemantikai és strukturális jellemzőitől eltérő családneveket eredményeznek, így magyarosított voltokról árulkodnak; például: *Schönnagl* > *Szépszegi* (SZIGETVÁRI IVÁN: Nyr. 1894. 499). De idézhetjük a névmagyarosítás egyik leglelkesebb szorgalmazóját is: „Inkább maradjon Buchberger, mint Könyvhegyi, mert bizony miért tagadnánk, de úgy van biz az, hogy Könyvhegyi név hallatán mindjárt a Buchberger jut eszünkbe” (TELKES SIMON, *Hogy magyarosítsuk a vezetékneveket*. Bp., 1906. 14). A gyors ítélkezéstől persze itt is óvakodnunk szükséges. Egy *Zöderdő* vagy *Zöld Ágh*-féle nevet például minden bizonynyal újkori, német névből történt tükörfordításnak vélnénk, de mindkettő helynévből született s a XVIII. századból családnévként adatolható (ÖRDÖG: MNyTK. 209. sz. 82).

A meglehetősen szabad egyedi névválasztásból adódóan ugyanakkor olyan nevek és — gyakorta igen népes — altípusok is keletkeznek, amelyek az egyébként mintául szolgáló, természetes módon kialakult magyar családnévrendszerből akár teljességgel hiányoznak. Jellemző példája ennek a névváltoztatásokban igen gyakori, a valódi vagy fiktív helynevekből *-i* képzővel alkotott családnevek kategóriája (I. BENKŐ, *A családnév-változtatás kérdései*: Msn. 1948: 66—8; a CsnSz. alapján e tanulmány egyes megállapításait azonban kiigazíthatjuk: hegy- és víznevekből ritkán, de régebben is születtek családnevek; a *Várnai* név magyarországi helynévből is keletkezhetett). Ide tartoznak a történeti Magyarországon kívüli helynevekből alkotott családnevek (jobbára nyilván névfordítással keletkeztek, pl. *Prágai*, *Rajnai*) és a magyar családnévanyag megszilárdulásának idő-

szakában nem létező (pl. *Jánoshalmi*, *Pannonhalmi*) vagy nem olyan formában létező helynevekből képzett családnevek (ilyen lenne például a nyelv művelőként szokatlan módon ajánlott *Budapesti*, *Újpalotai* név: LADÓ: *Nyelvünk világa* 171). Hangsúlyoznunk kell, hogy a köznapi nyelvérzék (s a minisztériumi elbírálás is) nem név- és nyelvtörténeti ismeretek, etimológiák alapján dönt, hanem a társadalom tagjainak átlagos és szinkron jellegű nyelvi kompetenciája szerint, azaz a látszat — pontosabban: a hangzás — alapján ítélkezik. A szóban forgó nevek a magyarnak tekinthető családnevek listájába felvehetők (l. LADÓ: MNyTK. 160. sz. 51—3), bár a nyelvtörténeti szempontú nyelv művelés joggal emelhet kifogást velük szemben (BENKŐ i. h.; FARKAS: *Grétsy-Eml.* 160—2). A természetes magyar családnévrendszertől való eltérések tárgyalására később, a jelentéstani szempontú csoportosítás kapcsán térek majd még vissza.

C) A névváltoztatással született családnevek esetében tévútra vinne az — a történeti névállomány vizsgálatában célszerűen alkalmazható — módszer is, mely szerint a névanyag motivációs rendszerét az adott név etimológiájának meghatározásával közelítjük meg. A jelentéstani szempontok itt sem érdektelenek, de másképp kell kezelnünk azokat (erre a motiváció kérdéskörét követően térünk majd rá). A motiváltság tekintetében a magyar családnévállomány két részlege alapvetően különbözik egymástól. A motiváltságnak nem típusát, de meglétének legalapvetőbb jellegét illetően a természetes módon született családnevekkel azok a mesterséges nevek állnak közelebb vagy távolabb rokonságban, amelyek megválasztását a névváltoztató személy életútjához, körülményeihez vagy korábbi nevéhez kapcsolódó különböző tényezők határozzák meg. (Ezt jelzi egyébként az is, hogy J. SOLTÉSZ KATALIN a mesterséges névadással született, „kései” családnevek között csak az ide tartozó neveket ismerte el motivált neveknek: *Tnév.* 53.)

A névváltoztatások során született mesterséges családnévanyag motivációs típusainak rendszerét az alábbiakban vázolom. Előbocsátva természetesen azt, hogy egy-egy új név megválasztásában több ilyen tényező is szerephez juthatott.

I. A névváltoztató személy korábbi neve alapján történt változtatások. Az új név legismertebb módon a névváltoztató személy előző családnévének alapján jön létre. Ismertségét egykori feltűnő — s ma sem elhanyagolható — gyakorisága mellett az is magyarázza, hogy az alább tárgyalandó motivációs típusok közül gyakorlatilag ez az egyedüli, amely az egyes esetek háttérének ismerete nélkül megállapítható. (Ebből fakad az is, hogy a névváltoztatásokkal foglalkozó szakirodalom jelentős része jóformán csak ezt a motivációs típust tárgyalja, s még a viccek is ezt tükrözik: FARKAS: *NévtÉrt.* 2003: 153—60.) Az új név igazodhat a korábbi családnév hangalakjához vagy közszoói jelentéséhez (jellemzővé téve bizonyos régi név : új név párokat: FORGÁCS, *Zsidó névm.* 43; l. még FARKAS: *NévtÉrt.* 1999: 204), de a szóbeli névhasználat-hoz is. Ezek a szempontok olykor természetesen egybe is eshetnek (pl. a spontán névma-gyarosodás vagy egy *Braun* > *Barna* változtatás esetében). E lehetőségek nemcsak kézenfekvő, de a név és a névviselő közötti kapcsolat alapján lélektanilag is indokolt típusokat képviselnek. A régi névhez való ragaszkodásnak sajátos példáit adják a névváltoztatással keletkezett kettős családnevek is, melyekben a névváltoztató régi nevét együtt használja a melléje — gyakran éppen a fentebb tárgyalt módokon választott — új nevével (l. pl. HAJDÚ: *NévtÉrt.* 1994: 9).

Az eredeti családnév alapján történő névválasztás altípusainak rendszerét az utóbbi fél század családnév-változtatásainak példáival mutatom be:

1. *H a n g a l a k* a l a p j á n. Az új név igen gyakran azzal a betűvel, illetve hanggal kezdődik, amellyel elődje is. Ennek hangalakjából olykor többet is megőriz, hiszen néhány betű, illetve hang megváltoztatása eltüntetheti vagy enyhítheti az idegenes hang-

zást vagy a nyelvjárási jelleget, előkelőbb külsejűvé varázsolhatja a családnevet. Előbbi esetekben valóban egy új név választásáról beszélhetünk, az utóbbiak egy részében azonban inkább csak a régi név átalakításáról, módosításáról. Az új név megválasztására ez a módszer nemcsak kézenfekvő és lélektanilag indokolt (megőrizni valamit a régi névből, azaz önmagából), de a monogram megőrzése szempontjából praktikus is volt. A tendencia gyakorisága olyan tévhit forrása is lett egyébként, hogy nevet csak így lehet változtatni (vö. NyKk. 2: 307—8). Fokozatai:

a) Csak az első betű, illetve hang egyezése. Például: *Eördögh* > *Eperjesi, Hubert* > *Harsányi, Kolompár* > *Kékesi, Quintz* > *Koltai, Steskál* > *Szigeti* (saját aláírásában *Szteszkál*-nak írva, tehát szóbeli névként nyilvánvalóan így használva: 7138/1964 Bm. It.), *Wachtl* > *Varsányi*.

b) Több kezdőbetű, illetve -hang egyezése. Például: *Bugyi* > *Budai, Drajkó* > *Drávai, Kapan* > *Karcagi, Marguárt* > *Maros, Politzer* > *Polgár*.

c) Csak néhány betű, illetve hang eltérése. Például: *Bényász* > *Bányász, Elekfy* > *Elekfi, Gácsér* > *Gácsér, Körösztös* > *Keresztes, Kucsara* > *Kucsera, Pecs* > *Pécsi, Savanyó* > *Savanyu, Stefányik* > *Stefanik*. Ezek egy része az adott név hangalaki vagy írásképi változatát teszi hivatalossá, másik része pedig egy idegenes nevet egy hasonló hangzású másik névvel kíván felcserélni.

2. Jelentés alapján. Az idegen eredetű családnevekben rejlő közszói jelentés szintén kiindulópontja lehet az új név megválasztásának. Leggyakrabban teljes vagy részleges fordítással, olykor pedig a jelentéskör alapján születik meg az új családnev. Például: *Cimpian* > *Mezei, Domszky* > *Hazai, Friedländer* > *Földi, Kleinhaus* > *Kisházi, Mühlbauer* > *Molnár, Müller* > *Molnár*.

3. Rövidítéssel vagy megtoldással. A hazai névváltoztatások között igen ritka. Például: *Benczenleiter* > *Benczi, Egresits* > *Egresi, Nagyfejeő* > *Nagy, Paplógó* > *Papp; Bodri* > *Bodrogi, István* > *Istvánfi, Tóth* > *Tóthfalvi*.

II. A hivatalostól eltérő névhasználathoz igazodás. Másképpen fogalmazva: azok az esetek, melyekben a névváltoztató egy létező szóbeli névhasználatot szentesít. Ezek a hagyományos magyar családnévanyag keletkezéséhez képest újabb keletű névélettani tényező, e névanyag változékonyságát is lezáró hivatalosság elterjedésének köszönhetik létüket.

1. Egyénileg felvett név hivatalossá tétele. Azaz: a korábban egyénileg, de nem hivatalosan (álnévként, művésznévként stb.) felvett nevek hivatalosítása. Az egykori, nem hivatalos névválasztás ugyancsak a névváltoztatások mesterséges névkeletkezését jeleníti meg ebben a körben.

2. Közösségi eredetű név felvétele. Azaz: a névváltoztató a környezete által alkotott, használt, személyére alkalmazott nevet kívánja hivatalosan is használni. Ez a névválasztási típus — az előbbitől eltérően — a történelmileg természetes módon alakult családnevek kategóriáját, világát idézi fel a mesterséges névanyag körében.

III. A névváltoztató személy környezetének névanyagából választ. A névváltoztatók gyakorta kifejezetten személyes, családi okból ragaszkodnak egy bizonyos családnév felvételéhez, s ekkor kevésbé juthat szerephez bármilyen más motivációs tényező. (Ezt egyébként a minisztériumi elbírálási gyakorlat is egyre inkább elismeri, „különös méltánylást érdemlő” körülménynek tekinti). Mind az adott névváltoztatást megelőző időben már létező családnévanyagból merítenek; egy részük valamely korábbi névváltoztatási esettel függ össze.

1. Hozzá tartozó családnevének felvétele. Az illető hozzátartozó lehet házastárs (egy új s ma már hivatalos házassági névtípus előfutáraként), nevelőszülő, nagyszülő, anya (utóbbinak jellemzőbb okai: az apától való elkülönülés, anyához való

kötődés, egyébként kiháló vagy csupán egy tetszetősebb név felvétele); de akár mostoha-
gyerek, testvér is.

2. **Családtagok névváltoztatásának követése.** A célja megőrizni a családnévben általában kifejezésre jutó családi összetartozást. A közvetlen családi környezetben lezajlott névváltoztatás indítéka is lehet a hozzátartozók névváltoztatási szándékának, de legalábbis az új név megválasztását befolyásolhatja. Másképp fogalmazva: a névváltoztatás maga vagy kifejezetten a családi egység megőrzésének, vagy csupán a régi név elhagyásának a szándékából történik.

3. **Régi családi név felvétele.** Az egykori, eredeti — véletlen elírás vagy korábbi tudatos, hivatalos névváltoztatás révén megváltozott — családnév visszavételének a szándékát jelenti.

IV. **Egyéb személyes, a névhasználattól független motívációk.** Ezek révén más tulajdonnévtípusból vagy köznévből egyaránt szülehetnek családnevek, leggyakrabban azonban a származási hely nevének *-i* képzővel (*-y*-nal) való kiegészítéséből jönnek létre. Így például a bajai névváltoztatások történetében a legnépszerűbb új névnek a *Bajai* bizonyult; mellette pedig megtalálhatók a *Bácskai*, *Bodrogi* (vö. Bács-Bodrog vármegye) és a *Dunai* családnevek, de hasonló hatás sejthető a *Kopány* (a város közelében lévő sziget neve) és a *Baján* (a város nevéhez hasonló hangzású — tehát nem egyszerűen csak keresztnévi eredetüként tekintendő) családnevek választása mögött is (KÓHEGYI MIHÁLY—MERK ZSUZSA, Bajai születésűek névváltozásai: Bács-Kiskun megye múltjából XI. Kecskemét, 1992. 256, 259). Bajai lakosok persze megkülönböztető jelként, azaz természetes családnévadással nemigen kaphatták volna meg a *Bajai*, Bánhida lakói sem a *Bánhidi* vagy *Bánhidai* nevet (utóbbiakról l. még alább, ellenpéldaként pedig a birtokról nevet kapott nemesek neveit vagy pl. *Kőrösi Szűcs István*-t a nagykőrösi mesteremberek közt: ERDÉLYI ERZSÉBET: B. Gergely-Eml. 29). Érdemes talán megjegyezni, hogy ez a motívációs lehetőség a mesterséges családnevek más részlegében: a talált gyerekek névadásában még jobban tetten érhető (a *Kukorica Jancsi* klasszikus példája mellett a megtalálás helyére utalnak pl. a *Kanapé Károly*, *Hegyi Gellért* nevek; vö. *kanapé* és *Gellért-hegy*: SZILÁGYI FERENC, A magyar szó költészete. Bp., 1978. 34).

V. A korábbiakhoz hasonló konkrét motíváció nem található a névváltoztatások révén született családnevek további részében. Ezek keletkezését — a névrendszerbe illeszkedésen túl — csupán a névízlés határozta meg. Azonban számára is választékot s — nemcsak általános, de — egészen konkrét mintákat kínál a magyar családnévanyag. A névváltoztatók egyes, már létező neveket nyilvánvalóan „készen” vesznek át a maguk számára. Bizonyos családnevek terjedésében (a keresztnévdivathoz hasonlóan) egyes ismert és népszerű névviselek hatása is megmutatkozhat, mint például az (egyébként szintén magyarosított) *Jávor* név két háború közötti népszerűségében (l. FORGÁCS: NévtÉrt. 1987: 59). Konkrét javaslatokkal ugyanakkor a névmagyarosító mozgalmak laikus tanácsadó kiadványai is lelkesen szolgáltak (gyakorta egyébként éppen a hibás névízlést erősítve; bővebben l. FARKAS: Grétsy-Eml. 159). A névízlés természetesen kisebb-nagyobb szerepet kaphat a névválasztás egyéb tényezők által befolyásolt folyamatában is — legalább annyiban, hogy kifejezetten előnytelen nevet nemigen választ senki. (Az más kérdés, hogy egyénileg választott nevek is okozhatnak kellemetlenséget viselőiknek: például a *Melis*-ről *Melles*-re változtatott név, amely miatt annyit csúfolták az egykori kérelmező fiát, hogy az a korábbi családi név visszakérését eredményezte: 401/1975 Bm. It.).

VI. **Számmissztikai motíváció.** Az eddigiektől élesen elkülönülő, legkülönösebb kategóriánk a névmágián alapuló névválasztásé. Magyarországon is ismere-

tesek ugyanis azok az elképzelések, melyek szerint a családnév, a keresztnév és a teljes névegyüttes betűinek tulajdonított számértékek meghatározhatják az ember sorsát. Az utóbbi évek névváltoztatásaiban igen ritkán, de előfordul, hogy az illető számmisztikai alapon kívánja elhagyni korábbi nevét, illetve ilyen szempontok szerint akar új nevet választani magának.

D) Végigtekintve a mesterséges névadást befolyásoló tényezőkön, egy dologra fontos felfigyelnünk. Nevezetesen arra, hogy az itt felsorolt lehetséges motivációknak csupán két fajtája van, amelyben az új név nem egyszerűen, egyértelműen egy már létező családnévből, illetve annak lényegi hatása alatt születik meg. Az egyik a más tényezők által korlátozatlan névízlés alapján alkotott nevéké, a másik pedig az egyéb személyes tényezők hatására, a névhasználatától függetlenül (például lakhely alapján) létrehozottaké. S tegyük hozzá: az előbbieknél egy jelentős része feltehetőleg egy már létező s valamiért megtetszett családnév átvételét, s kevésbé annak újraképzését jelenti. Az utóbbiakról ugyanez nem mondható el, ám legnagyobb részük legalább egy másik tulajdonnévtípusból származik s a magyar családnévrendszer legjellegzetesebb, helynévből keletkezett kategóriájához idomul, azt erősíti. A meglévő személynévrendszernek a hatását tehát ezekben az altípusokban is erőteljesen megtapasztalhatjuk.

8. A magyar családnevek természetes módon és névváltoztatással született anyaga a nevekben fellelhető eredetet, tulajdonnévi vagy közszoói kategóriát tekintve is — rendszerében, illetve egyedeiben is — eltér egymástól. Felteendő tehát a következő kérdés is: milyen eszközökkel alkotják a nevet?

A) A magyarországi családnevek eredetük szerint magyar és idegen eredetűek; utóbbiak aránya egyes becslések szerint 30—40% közötti lehet (KOVÁCS ALAJOS: StatSzle. 1930: 240; J. SOLTÉSZ: MNyTK. 183. sz. 14). Magyar névképzéssel magyar családnév születik: történetileg természetes módon, a névváltoztatások időszakában és révén pedig mesterségesen. A névváltoztatások körében a korábban elmondottak szerint kevés a nem magyar nyelvi anyagból született családnév. Mindebből az is következik, hogy a magyarországi névanyag egészén belül a névváltoztatások csökkentik az idegen eredetű nevek arányát. Bár — mint fentebb, a motiváció kapcsán már említettem — az új családnevek magyarságának mércéje a gyakorlatban inkább csak a magyaros hangzás, s nem a névtörténei szempont.

Ez általánosságban a magyar etimológiájú neveknek kedvez, de — mint a nyelv-művelő irodalomból is tudhatjuk — korántsem egyértelműen (vö. pl. *Katapán* > *Valentini*: KÁLMÁN, NevVil. 100). Az idegen (és ismeretlen) eredetű nevet általában csak akkor találjuk meg az újonnan létrehozott családnevek között, ha a névváltoztatás jól meghatározható (a különleges elbírálást kiérdemlő) okból kifejezetten arra a bizonyos családnévre történik. Azokat az új családneveket egyébként, amelyek valamely személyes, családi ok miatt szinte eleve adottnak minősülnek a névválasztás szempontjából (pl. anya, nevét korábban magyarosító testvér nevének felvétele), érdemes elkülönítenünk s jobbra figyelmen kívül hagynunk az alábbi vizsgálatok során. A szabadabb választás eredményeként született — s egyúttal a névízlésre is jellemző — új nevek tanulságosabbak a számunkra. Még akkor is, ha tudjuk, hogy ezek létrejöttét is bizonyos szabályok közé szorították a hivatalos elbírálás során (l. FARKAS: Grétsy-Eml. 159—61).

B) Névfejtéssel a közösségi eredetű magyar családneveket közvetlenül már meglévő tulajdonnevekre és közszavakra vezethetjük vissza, melyek családnévvé alakulva kilépnek egykori kategóriájukból. A családnév öröklődővé válva korábbi motivációját is könnyen elveszti, de etimológiai átlátszóságát az adott nyelvi körben még sokáig őrizheti.

Magyar hangzású, de mesterségesen létrehozott családneveinket is olyan módon érdemes csoportosítanunk, amely csak azokra a jelentéstani szempontokra van tekintettel, melyek az egyértelműen kimutatható köznévi vagy tulajdonnévi etimológiák szerint meghatározhatók, s nem veszik számításba az átvitt, metaforikus jellegű jelentéseket és a konkrét családnevek átvételének lehetőségeit sem. A hagyományos magyar családnév-tipológiához képest magában a létező típusok és altípusok körében — azaz magában a rendszerben — és az egyes kategóriák képviselői arányaiban is eltéréseket tapasztalhatunk. Részben eltérők nemcsak a szóba jöhető funkcionális-szemantikai osztályok, de a két névanyag létrehozásában felhasználható eszközrendszerek is. Ezek oka természetesen a név keletkezésének körülményeiben megmutatkozó (a korábbiakban, főleg az elnevezés alapját tekintve már elemzett) eltérésekre vezethető vissza. A nyelv-művelés névtörténeti szempontja szerint a korábban is (pontosabban: a magyar családnévanyag keletkezésének korában, már és még, továbbá abban a formában) létező, produktív elemekből hozhatjuk létre az új neveket; lehetséges elnevezés-lélektani alapon s alaktanilag is helyesen (bővebben l. BENKŐ i. h.) — ám tudjuk, hogy ezek a szempontok a valóságban kevésbé érvényesültek.

A kategorizálás során a nevek alapjaként számbavehető közszavak és tulajdonnevek körét a motivációk eltérő szempontjai miatt, valamint a névváltoztatások korának nyelvi anyaga és kompetenciája alapján is bővítenünk szükséges. Kifejezetten az újabb időkhöz köthetők, így mesterséges keletkezési módjukat jelzik eleve például a *Gépész*, *Mérnök*, *Munkás* nevek (MIKESY: MNy. 1963: 220). A hagyományos névanyag vizsgálatában tájnévi eredetűnek tartható *Erdei* nevet (~ *Erdélyi*; vö. CsnSz.) a névváltoztatással született nevek körében közszóból is származtathatjuk (< *erdő*). Az egyébként talán közsői eredetűnek minősítendő *Hámori* nevet (a CsnSz. csak a *Hámor*, *Hámormester* és *Hámoros* névre vonatkozóan közöl néhány adatot) egy névváltoztatással létrejött új név esetében akár helységnévből is eredeztethetjük (a *Hámor* településnév első adata 1766-ból való, mely kevéssel előzi meg csupán II. József korát: FNESz.⁴). A *Farkasházi* nevet pedig még inkább tekinthetjük valós helynévből képzett családnévnek is (a *Farkasháza* helynév csak a hivatalos helységnévrendezés idején született meg; vö. BARABÁS JENŐ: NévtÉrt. 1993: 32—3 és MEZŐ i. m. 197), netán a *Rózsahegyi*-t is (bár itt felmerülhet a tükörfordítás lehetősége; vö. BARABÁS i. h.).

A meglévő és a névváltoztatások konkrét mintájaként is hangsúlyos szerepet játszó hazai családnévanyagban ráadásul már helyet kapnak a korábbi névváltoztatások által létrehozott új — s gyakran kifejezetten újszerű — családnevek is; ezek hatását ráadásul a névdivat tovább erősíthette. Természetesen a hagyományos magyar családnévanyag egyedei szintűgy átvihetők egy új személy jelölésére, függetlenül attól is, hogy névként újraalkothatók-e vagy sem (például azért, mert az alapjául szolgáló személynév már a középkorban kiveszett a magyar névrendszerből).

Az itt elmondottak szerint tehát a névváltoztatások esetében a potenciális családnevek jóval nagyobb köréről beszélhetünk, mint a közösségi eredetű, természetes keletkezésű magyar családnévanyagéban. Ez a hivatalos szabályozások dacára is így van, amely pedig bizonyos — és történetileg szabályosan alakult — névtípusokat kizárt a felvehető nevek köréből. (Olykor egyébként kevésbé érthető módon, mint a megkülönböztető betűjelek használatával kapcsolatos — s részben alkotmánysértőnek bizonyult — megszorítások esetében; vö. BÍRÓ—UGRÓCZKY i. m. 54—6 és Magyar Közlöny 2001/138: 9672—93.)

Kimondható egyfelől, hogy a mesterséges családneveket is befogadni képes, jelentéstani alapú családnévtipológia alapjaiban kevésbé tér el a történeti magyar családnévanyag vizsgálatában jól használható hagyományos rendszerektől. Másfelől azonban a ha-

gyományostól eltérő altípusokat érdemes meghatároznunk e rendszeren belül akkor, ha a névváltoztatások új családneveit vizsgáljuk. Az alábbiakban egyrészt ezekre a célszerű különbségekre, másrészt pedig az egyes névtípusok megterheltségét illető szembetűnő és általánosságban is megfogalmazható eltérésekre szeretném felhívni a figyelmet. Elsősorban a névváltoztatások során megjelenő névanyag felől közelítem meg a kérdést (a mesterségesen létrehozott nevek „szabálytalanabb” volta és a hagyományos családnévtipológiák ismertsége miatt is).

C) A névváltoztatások alkotta családnévanyag jelentéstani szempontú csoportosítására az alábbi r e n d s z e r t állítottam fel. Bár csak néhol utalok majd rá, de érdemes megjegyezni azt is, hogy minden kategóriában lehetnek olyan névegyedek, amelyek névváltoztatási eljárás révén családnévvé lettek, a természetes magyar családnévanyagból azonban hiányoznak. (Így például a keresztnévi eredetű családnevek közé sorolandó *Zsolt* családnév, amelyről tudjuk, hogy a magyar családnévanyag kialakulásának korában nem volt használatos, csak később újíították fel; a családnevet a pusztai keresztnévi családnevek sokaságának mintájára hozhatták létre egy hajdani névváltoztatás kapcsán. Hasonló a helyzet pl. a *Szilárdffy* névvel is: MIZSER: NévtÉrt. 2003: 133.) Egyes családnevek (sok történeti családnév is) több nagy csoportba egyaránt besorolható (*Bakos, Farkas, Havas* stb.), de ez már nem a tipológia, hanem az egyes nevek értelmezési lehetőségeinek a kérdése.

I. A h e l y n é v i (azon belül pedig döntő módon a helységnévi) e r e d e t ű c s a l á d n e v e k alkotják a névváltoztatással született új családnevek legnépszerűbb csoportját. Arányuk a természetes névanyagban is meghatározó, általánosságban azonban megállapítható, hogy a névváltoztatások körében ezt is meghaladó mértékben vannak jelen.

E kategórián belül a névanyag mindkét részlegében joggal elkülöníthetők egymástól az *-i* képzős (ill. *-y-os*) és az (egyébként elég ritka, sőt, fogyatkozó arányt képviselő, vö. ÖRDÖG: Nyr. 1982: 484—6) képző nélküli helynevek (utóbbiak a névmagyarosítások korábbi korszakaiban ugyancsak jóval gyakoribbak voltak, mint vizsgálataim szerint az utóbbi évtizedek névváltoztatásaiban).

Sajátos, népszerű és jellemzően mesterséges altípusát alkothatják e nagy kategóriának az ún. álhelynévi eredetű nevek (*Békevári* [1952-ből], *Rónavölgyi, Síkhegyi* [!], *Tóvári* stb.), melyhez hasonlókat egyébként az egykori nemesi előnevek mesterségesen létrehozott egyedei között is találhatunk (*vitézvári Simonyi, ungeri Unger, megyefalvi Horváth* stb.: MIKESY: MNy. 1963: 220—1).

A hegy- és víznévre visszavezethető családnevek a természetes névadásban elég ritkán fordulnak elő, a névváltoztatások anyagában azonban jóval gyakoribbak (például *Bakonyi, Cserhádi, Hargitai; Dunai, Garami, Marosi; Rajnai* stb.); némelyikük megterheltsége egyenesen kimagasló. Így például a természetes magyar családnévanyagból hiányzó *Kárpáti* név a névmagyarosítások történetének talán legfényesebb karriert befutó neve lett. Az országos telefon-előfizetői névsorban a *Kárpáti*-típusú (*-th-s*, illetve *-y-os* változatban is; családjába tartoznak a feltűnően csinált, egyedi *Kárpátfalvi, Kárpátvölgyi, Kárpáthegyi*) nevek ma a 170. leggyakoribb magyar családnevet jelentik (BOGÁRDI JÁNOS: [Http://www.bogardi.com/gen](http://www.bogardi.com/gen)). Népszerűségét több (itt nem részletezhető) tényező magyarázhatja, melynek sajátos bizonyítéka az is, hogy e név felvételét az 1960-as évek végétől nagyjából két évtizeden át csak ritkán engedélyezte a Belügyminisztérium (saját vizsgálatok, ill. PÁSZTOR GYÖRGY: Állam és Igazgatás 1972: 557 alapján).

A tájnévi eredetű családnevek természetesen a névanyag mindkét részlegében előfordulnak; egyes példái persze ezeknek is jellegzetesen újonnan és mesterségesen születtek (pl. *Bánáti, Hortobágyi*).

II. A helyet jelölő közszóból származó nevek csoportja a helynévi és a köznévi eredetű családnévkegóriával is szoros kapcsolatban áll (ezért érdemes mindkettőtől különválasztva tárgyalni). A névváltoztatással alkotott családnevekre fordítva figyelmünket: egy részük helyet jelölő közszóból és tulajdonnévből egyaránt származtatható (bár kérelmezők is feltehetőleg inkább a közvetlen közszói eredetet érezheték ki belőlük; például *Gáti, Erdei, Fenyvesi, Ligeti, Pataki, Rónai, Szigeti*); más részük helyet jelölő közszóra vezethető vissza (képző nélkül vagy *-i, -s* képzővel; például *Bérecs, Falusi, Hegyi, Mezei*).

III. A keresztnévből származó családnevek nagy kategóriájának altípusait eltérő módon célszerű felállítani a természetes és a mesterséges családnévanyag esetében. Utóbbiakon belül kevésbé a világi és a keresztény névadás altípusait érdemes elkülöníteni, mint inkább a névváltoztatások korában is jól ismert és létező keresztnévek csoportját választani el az ekkorra a keresztnévhasználatból már gyakorlatilag kiavult történeti neveketől. A rég kiveszett (esetleg ma anyakönyvezhető, de inkább csak papíron létező) egykori személyneveket szinte csak a magyar családnévanyag egyedei közvetíthették, konkrét mintaként (például *Benkő, Dános, Györk, Ódor*). Az apanévre utaló toldattal ellátott neveket érdemes lehet külön altípusként tárgyalni, figyelembe véve a névváltoztatás korabeli etimológiai átlátszóság szempontját is (ennek eltérő típusait és fokozatait is képviselő példák: *Balassa, Ferenci, Pálfi*).

IV. A pusztá közszóból származó családnevek nagy kategóriájának jól kidolgozott alrendszeri vannak a hagyományos névtipológiákban. A névváltoztatások körében ezek a nevek általában jóval ritkébbak, mint a természetes módon alakult magyar családnévanyagban. Ez különösen a külső s még inkább a belső tulajdonságot jelölő nevek esetében szembetűnő, melyek egyébként, azaz a közösségi eredetű családnévkincsben különösen gyakoriak.

A névváltoztatások során felvett családnevek közszói eredetű kategóriájában csak a foglalkozásra és tevékenységre utaló nevek alkotnak népes altípust (*Bányász, Deák, Erdős, Faragó, Kertész, Komlós, Korsós, Tímár* stb.). Az egyes nevek besorolása itt gyakorta problematikus, sokszor vitatható. Ide sorolom mindenesetre az *-s* és *-ó, -ő* képzős szavak egész sorát, melyek már képzett közszóként válhattak családnévvé.

A további altípusok, az egyszerűség kedvéért kevésbé differenciáltan, az utóbbi fél évszázad névváltoztatási anyagából: nép- és népcsoportnévi nevek (*Hajdú, Horvát, Magyar, Rác, Szász* stb.); társadalmi, vagyoni helyzetre, tisztségre, méltóságra utalók (*Bán, Falus, Gazdag, Jobbágy, Polgár, Vajda* stb.); tulajdonságra utaló nevek (*Balog, Csendes, Fehér, Fürtös* stb.); tárgy, állat, növény, természeti jelenség megnevezéséből lett nevek (*Bokor, Galamb, Hajnal, Jávör, Harmat, Hárs*).

V. A névváltoztatások mesterségesen létrehozott névanyagának tipologizálásakor a jól ismert kategóriákon kívül szükséges lehet felállítani egy olyan típust is, amelybe a más csoportokba nem vagy csak igen erőltetetten besorolható neveket oszthatjuk. Elsősorban *-i* és *-fi* képzővel ellátott neveket találhatnánk itt. S nem is csupán a romantikus névadás fénykorát jelentő 1848—49-es névváltoztatások körében (*Rózsafi, Villámi, Üdvösy* stb.; l. [SZENTIVÁNYI,] Századunk... 15—22); hanem az utóbbi fél évszázad során választott új családnevek között is (például *Fellegi, Pálmai, Reményi*). A korábban említett, ún. álhelynévi nevek is ezekhez hasonlóak.

Az eddig emlegetett nagy névtípusokat a magyar családnévrendszerbe be nem illeszhető (nem magyar etimológiájú, illetve az idegen nevekből csak kissé magyarosabb hangzásúvá formált, pl. *Benczi* < *Benczenleiter*) nevek csoportjával egészíthetjük ki.

D) Az imént ismertetett jelentéstani szempontú kategorizálás mellett, illetve ezt kiegészítően elképzelhető természetesen a szófaji és a morfológiai szempontú csoportosítás is.

Megfelelő vizsgálatok hiányában ennek lehetőségeiről és tanulságairól részletesebben nem értekezhetek. Érdemes azonban megjegyezni, hogy egyes kérdései messzire vezetnének, mint például a névmagyarosítások történetében igen népszerű *-ó/-ő* végű (elsősorban igenévi eredetű) szavak esetében (*Mérő, Rejtő; Faragó; Salgó; Radó* stb.).

A névmagyarosítás a magyar családnévanyag morfológiai alkatán alig változtatott, de egy jellemző alaktani sajátosságáról szólni érdemes. A helynevekből *-i* képzővel újonnan létrehozott nevek egy része eltér azok hagyományos megfelelőitől. Az *-ó/-ő* és az *-a/-e* végű, *-i* képzős nevek történetileg alaktani változásokkal vették fel a szóban forgó képzőt (bővebben l. MINYA KÁROLY: MND. 100. sz. 76—80). A névmagyarosítók jelentős része azonban változatlan szóalakhoz illesztette azt — ahogyan szembetűnő volt ez már a névmagyarosító mozgalom fellendülésének kezdetén is (vö. SZARVAS GÁBOR: Nyr. 1881: 5; l. még BENKŐ i. h. 2: 67). Jellemző az is, hogy például Bánhida névmagyarosítói között csak egy (régii nemesi család nevéként is létező) *Bánhidi*, de két *Bánhidai* található; vagy az, hogy a *Koltai* nevek mellett (ami egyébként [*Nemes*]*kolta* település nevéből is származhat) napjainkban *Koltói* családnevet is ismerünk (TAKÁCS TERÉZ, Névmagyarosítások Bánhidán. Szakdolgozat, 1989. 9; vö. CsnSz.). Hasonló eseteket egyébként a helynevekből *-i* képzővel létrehozott közszók körében s napjainkban is találhatunk (így például Gyömrőn hagyományosan *gyömrei*-nek nevezik a helybélieket, mások inkább *gyömrői*-nek).

9. A hagyományos és a névváltoztatások révén létrejött családnévállomány összevetése során szólnunk kell egyes számszerűsíthető adatokról, mindenekelőtt a *n é v g y a k o r i s á g r ó l*.

Az egyes családnevek megterheltsége, azaz előfordulási gyakorisága a magyar családnévanyag két részlegében tanulságos lehet (az átlagos névgyakorisági adatok szintén érdekesek lennének). Szót kellene ejtenünk mindjárt elsőként azokról a nevekről, amelyek a névanyag egyik részlegében megvannak, a másikban azonban teljesen vagy majdnem teljesen hiányoznak. A névváltoztatások új családneveinek egy része névtörténeti okok miatt nem szerepelhet a hagyományos magyar családnévanyagban (több példája előkerült már az eddigiekben). A hagyományos magyar családnévállomány egyes elemei pedig a névizlés, a nevek konnotációja és a szabad választási lehetőség következtében gyakorlatilag nem találhatók meg a névváltoztatások új családnévanyagában (annál jellemzőbbek viszont a névváltoztatással elhagyni kívánt nevek körére). Az összehasonlításnak a gyakorisági lista élén a mesterséges névanyagból kellene kiindulnia: a leggyakoribb magyar családnevek viszonylag ritkán fordulnak elő a névváltoztatások új családnevei között, hiszen ezek felvételét a hivatalos szabályozás hosszú időn át korlátozta. A névváltoztatások során a névválasztás motivációi (a névizlés, névdivat mellett a régi nevekhez igazodás tendenciái) és az esetleges konnotáció ugyanakkor az új, mesterséges családnevek körében tehetnek nemcsak ritkává, de kifejezetten (vagy legalábbis a hagyományos magyar családnévanyaghoz viszonyítva túlzottan) gyakorivá is bizonyos neveket. A nyelv-művelő irodalomból is tájékoztatást kaphatunk ezekről a jelenségekről, melyeket az névtörténeti és névesztétikai szempontok alapján egyaránt kifogásolt (l. FARKAS: Grétsy-Eml. 160—2).

A magyar családnévanyag és a névváltoztatások kutatásának egyaránt tipikus lehetősége a gyakorisági listák összeállítása, így a magyar névkutatás eddigi eredményei lehetővé is tennének bizonyos összehasonlítást. A nagy és reprezentatív mintavételen alapuló

összesítéseknek azonban még igencsak híján vagyunk. Részadatok, korlátozott érvényű megállapítások sorát lehetne közölni (történeti korszak, társadalmi csoport, lakóhely függvényében), ettől azonban érdemes itt eltekinteni — helyettük is tettem meg az egyes névtípusokat illető fentebbi, általánosabb megjegyzéseket. A kérdés összetett voltának illusztrálásaként hadd utaljak itt a másfél évtizedig csak kivételesen engedélyezett *Kárpáti* típusú nevek esetére. Ez például 1933-ban az év legnépszerűbb új családnéve volt a nem zsidók közt, ugyanakkor az izraelita vallású névváltoztatók körében csupán a 129. helyet foglalta el (FORGÁCS, Zsidó névm. 28).

Családnévanyagunk két részlegének összehasonlításában további szempontok is figyelembe vehetők lennének; így például a névhosszúság kérdése. Itt is hasonló azonban a helyzet: a névkutatás vonatkozó, példaképpen hivatkozható eredményei (jóformán csak az egykori zsidó névmagyarosítások esetében: FORGÁCS, Zsidó névm. 40—1) csupán adott szűk körben (történeti korszak, társadalmi réteg, jobbra német névanyaggal való összehasonlíthatóságban) érvényesek, általánosításra kevésbé alkalmasak.

10. A Hol? kérdést külön talán nem szükséges feltennem. A földrajzi vonatkozások ugyan a természetes és a mesterséges magyar családnévanyag motivációs rendszerében is tetten érhetők (bár az utóbbiak körében bizonytalanságban; lehetőségeit a bajai névváltoztatásokkal példáztam), olyasfajta eltéréseket, amelyeket például egyes területek történeti helynévanyagának nyelvi felépítésében is vizsgálni lehet, a névváltoztatások családnévei között nemigen lenne érdemes keresni. A történeti személynévállomány kutatásában releváns dialektológiai szempontot ugyancsak mellőzhetjük a mesterséges családnévanyag esetében. A névváltoztatók lakhelye ugyan hasznos adatként kezelendő, de inkább csak a településtípus és az etnikai (stb.) viszonyokban való eligazodás szempontjából. Ezek szorosabban összefüggenek az érintett népesség társadalmi helyzetével, környezetével — márpedig a névváltoztatásokban ezek bírnak meghatározó szereppel. Nyelvjárási hangzású neveket például a lecserélt családnévek között találunk, a felvettek között azonban nem. A névváltoztatások sokáig döntően urbánus jellege, a köznyelv megerősödése és a köznyelvi normához igazodás érthető igénye jól magyarázza mindezt.

11. Családnéveink mindkét itt tárgyalt típusa egyformán névként működik, ellátja legfőbb, identifikáló szerepét (többnyire a hivatalosságban és a szóbeli névhasználatban is). A tulajdonnév más jelentéssíkjai azonban (vö. J. SOLTÉSZ, Tnév. 24—33) már eltérő módon lehet szükséges megközelíteni e két típust. Mikor, ki és kinek, miért, milyen alapon és milyen eszközök felhasználásával ad nevet? A feltett kérdések sok fontos — „genetikus” — eltérésre világítanak rá, amely a közösségi eredetű történeti családnévanyag és a hivatalos eljárás révén egyénileg felvett névállomány között fennáll. A magyar családnévanyag e két részlegének jellemzőit alapvetően meghatározzák a különbözőre formálják születésük körülményei, módjai. Elkülönítésükre és részben eltérő szemlélettel való megközelítésükre tehát mindenképpen szükség van.

FARKAS TAMÁS

On two major types of Hungarian family names

Despite their similarities and interconnections, the stock of Hungarian family names that arose naturally in the community, and were officially recognised only subsequently, and another stock the items of which were created more recently and artificially, via a legal procedure of peo-

ple changing their names, are quite different in a number of respects. These two sections of the overall stock of Hungarian family names are determined, and made different, by the circumstances and ways of their emergence. Their distinct periods of origin involve quite different ways of thinking, and quite different factors and periods of the internal and external history of the language. The relationship between name giver and name bearer is also dissimilar in the two cases: in the former case, the community provides the individual with a name, whereas in the latter, the individual is allowed to choose a name for him/herself, one that is considered „more advantageous” in some respect than his/her former surname. The reasons of name giving and the basis of choosing a particular name, i.e. the motivation for the name being chosen, are also different. Consequently, the means of naming, i.e. the ranges of potential names, are also different in these two sections of the Hungarian stock of surnames. Their detailed comparison and division is all the more necessary since otherwise, without partially different ways of looking at them, no appropriate conclusions could be drawn from an investigation of Hungarian surnames.

TAMÁS FARKAS